

**ULUSLARARASI KARADENİZ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM ve BEŞERÎ BİLİMLER FAKÜLTESİ
TÜRK FİLOLOJİSİ ANABİLİM DALI**

**MAHTUMKULU EFSANELERİNİN
MOTİF İNCELEMESİ**

Mustafa SERBES

Genişletilmiş Doktora Tez Özeti Türk Filolojisi

TİFLİS - 2017

Akademik Danışman:

Doç. Dr. Ahmet Gökçimen (Erzurum Atatürk Üniversitesi, Türkiye)

(Akademik Danışmanın İmzası)

Uzmanlar (Adı, Soyadı ve Akademik Unvanı):

1. Prof. Dr. İlyas Üstünyer _____

2. Doç. Dr. Muzaffer Kır _____

Eleştirmenler (Adı, Soyadı ve Akademik Unvanı):

1. Doç. Dr. Marine Şonia _____

2. Doç. Dr. Elene Cavelidze _____

GİRİŞ

Türkmenistan'ın meşhur şairi Mahtumkulu, yazmış olduğu şiirleri ve örnek hayatıyla Türkmen halkının yol göstericisi hükmündedir. 18 yy yaşamış olan Şair Mahtumkulu, Türkmenistan'ın Etrek Çayı civarındaki Hacı-Govşan'da dünyaya gelmiştir. Şair, ilk eğitimini kendisi gibi âlim ve şair olan babası Devlet Memmet Azadi'den almıştır. Kendi bulunduğu coğrafyada yaşadığı zamanın en iyi eğitim kurumları olan Buhara ve Hive medreselerinde ilim tahsil etmiştir. Arapça ve Farsçayı çok iyi bilmekle birlikte edebi Doğu Türkçesine vakıftır (Biray,1992, s. 8-13).

Düşünür ve tasavvuf ehli olan Mahtumkulu, klasik ve halk şairliği arasında bir çizgi de bulunmaktadır. Şair eserlerinde Türkmen bahşılık geleneğini devam ettirmekle birlikte, şiirlerinde devrin siyasi ve sosyal olaylarına değinir. Bununla birlikte aşiret kavgaları ve günlük hayatı anlatan temalara yer vermektedir. Mahtumkulu, Ahmet Yesevi'nin öğretilerinden etkilenip ahlak, fazilet, Allah ve ahiret inancı, birlik ve beraberlik, vatan sevgisi muhtevalı şiirler kaleme almıştır (Biray,1992).

Hayatının büyük bölümünü Türkmenler arasında geçirdiği ve onlara yol gösterdiği için Türkmenler arasında çok sevilmektedir. Mahtumkulu hakkında yapılan araştırmalar; konferanslar, yazılan makaleler ve kitaplar onun Türkmenler için ne denli büyük, örnek bir şahsiyet olduğunu ortaya koymaktadır. Mahtumkulu'nun Türkmenler arasında çok sevilmesi ve daha önce uzun yıllar Türkmenler arasında bu kadar önemsenen tarihi bir şahsiyetin üzerinde bilimsel bir araştırma yapmak, onu ve eserlerini insanlığa anlatmak faydalı olacaktır. Bu sebeple şair hakkında anlatılmış efsaneler ile ilgili bir inceleme yapılması düşünülmüştür.

Sovyet-Rusya'sının dağılmasıyla başlayan süreç bazı Türk halklarının bağımsızlık, bazılarının da özerklik kazanmalarına zemin hazırlamıştır. Bu süreçle başlayan Türkiye halkı ile diğer Türk halklarının münasebetleri artmıştır. Buna bağlı olarak Türkiye'de Türk dünyası ile ilgili ilmi çalışmalara ağırlık verilmiştir. Bu çalışmalar da daha çok dil ve kültür alanında yapılan çalışma ve eserler ortaya çıkmıştır. Türk dünyasıyla ilgili sözlü edebiyat ürünleri olan efsane, masal, destan gibi türler Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Daha sonrada bu metinler üzerinde ilmi inceleme yapılmıştır. Bu çalışmalar Türk kültür mirasının ortaya çıkarılması açısından önemlidir.

Efsaneler sözlü anlatı geleneğinin kısa türleridir. Esasında inanç ve kabullenme vardır. Sırlı yanı bulunan efsaneler hakikatin dışında esrarengiz, sıradışı ve mukaddes olması gibi

hususiyetleri vardır. Efsane anlatıcıları ve dinleyicileri onun gerçeğe bina edildiğine inanırlar. (Seyitoğlu, 1997, s.13).

Efsane kaynakları tarih, din, gündelik yaşam ve hayal dünyasından alabilir. Bu aktarmalarda kadim geçmişle ilgili düşünce, inanç ve hayal yansımalarının izlerine rastlanılmaktadır. Türk kültür mirasının çıkarılmasında efsane araştırmaları önemli bir yer teşkil etmektedir.

Araştırmanın Problemi

XVIII. yüzyıl Türkmen şairlerinden Mahtumkulu'nun hayatıyla ilgili pek fazla yazılı bilgi mevcut değildir. Onun hayatıyla ilgili bilgilere daha ziyade halk anlatılarında yer verildiği öteden beri bilinmektedir. Bu halk anlatıları, Türkmenistan'da tek kitapta derlenmiştir. Ne varki Mahtumkulu efsaneleri üzerine de az sayıda akademik çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda metin tetkiki yapılmamıştır.

Şair'in efsane metinlerindeki hayatı ile gerçek yaşamı arasında farklı malumatlar bulunmaktadır. Onun efsane metinlerindeki hayatıyla gerçek hayatı arasındaki farklılıkları tespit edilmesi gerekmektedir. Bunun yapılması için doküman inceleme yöntemlerinden olan metin incelemeye tabi tutulması gerekmektedir.

Mahtumkulu efsane metinlerinin incelenmesi; motif yönünden zenginliğinin tespiti ve motif haritasının çıkarılması, bu motiflerin nasıl ve niçin kullanılması gerektiği tamamen uzmanlık gerektiren bir durumdur. Bu bağlamda Mahtumkulu efsanelerinin Stith Thomson'un Motif Index of Folk Literature adlı eseriyle uyumunu araştırma ve motif tespiti açısından önem arz etmektedir.

Araştırmanın Amacı

Mahtumkulu efsane metinlerinde geçen motiflerin tespit edilmesi bu çalışmanın ana konusudur. Mahtumkulu efsane metinlerindeki motiflerle gerçek yaşamı arasındaki uyumun araştırılması temel amaçlardandır. Bunun ile birlikte bu çalışma özelde Türkmen kültürüne ait tarihi bir şahsiyetin genel olarak tanıtılmasını da hedeflemektedir. Bunların yanı sıra araştırmanın diğer amaçlarını şöyle sıralamak mümkündür:

1. Mahtumkulu efsane metinlerini inceleme amacıyla yapılan bu çalışma bölge insanın kullanmadığı motif inceleme yöntemini tanıtmaya amaçlı hedeflemektedir.

2. Mahtumkulu efsanelerinde metin değerlendirme çalışmaları aynı zamanda edebiyattaki kavramı ve motifin işlevinin ne olduğunu belirlemeye yardımcı olur.

3. Mahtumkulu efsane metinlerinin izah edilmesi / öğretilmesi, geçmişle günümüz arasında köprü kurulmasını ve edebiyat kuramı bağlamında zmlenme ya da analiz etme açısından önem arz eder.

Araştırmanın nemi

Bu güne kadar edebi metinler üzerine yapılmış bir çok bilimsel makale, tez, kitap gibi motif tetkik etme çalışmaları bulunmaktadır. Bu çalışmada nitel gözlem altındaki dokma inceleme metoduyla motif tetkiki üzerinde durulmuştur. Araştırmada Mahtumkulu efsaneleri üzerine motif inceleme çalışması yapılmıştır. Mahtumkulu efsanelerinde tespit edilen motifler Stith Thomson'un Motif Index of Folk Literature adlı eserindeki motif tasnif metoduyla mukayese edilerek verilere ulaşılmıştır.

Bu zamana kadar Türkmenistan'da Mahtumkulu efsaneleri üzerine motif inceleme çalışması yapılmamıştır. Bununla birlikte Türkmenistan'daki efsane metinlerinin tetkik edilmesiyle ilgili başka bir çalışmaya da rastlanılmamıştır. Bu sebepten bahsi geçen çalışma, bölge insanına motif inceleme yönteminin uygulanması üzerine önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Varsayımları

1. Mahtumkulu efsanelerinde değinilen hadiseler gerçek olay kurgularıyla örtüşmektedir. Efsanelerin kökenleri incelendiğinde din ve günlük yaşam ile ilgili motifler sıkça görülür.

2. Mahtumkulu efsanelerinde, mitoljik motifler, ölüm, devler ve mizah gibi masalsı motiflere yer verilmezken; hayvanlar, yasak, sihir ve anormal zulmler gibi motiflere çok az yer verilir.

3. Mahtumkulu efsaneleri gerçek hayatın yansımaları olduğu için en çok yer verilen motif türleri cemiyet, imtihanlar, mükafat ve cezalar, akıllılar ve aptallar ve son olarak karakterin özellikleridir.

Araştırmada Kullanılan Metotlar

Konu ile ilgili mevcut kaynakların gözden geçirilmesi ve çözümlenmesi, motif tespiti, mukayese, elde edilen verilerin istatistiksel analizi gibi metotlar kullanılacaktır.

Araştırmanın Yeniliği

Mahtumkulu efsaneleri üzerine bu güne kadar birçok çalışma yapılmıştır ve yapılmaktadır. Türkmen sahasında metin derleme ve neşir etme çalışmaları yapılmıştır. Fakat derlenen bu metinler üzerine inceleme çalışması yapılmamıştır. Bu çalışma da Mahtumkulu'nun Türkmenistan'daki efsane metinleri üzerine yapılan motif tetkiki ele alınmıştır. Diğer taraftan bölge insanın kullanmadığı metin inceleme yöntemi bu tezle onlara takdim edilmiştir.

Araştırmanın Pratik Değeri

Motif inceleme yöntemi; sözlü edebiyat ürünlerinin yakın geçmişe mi yoksa uzak geçmişe mi ait olduklarının belirlenmesi, gerçek ya da fantastik olay kurgularıyla mı bezendiğinin ortaya çıkarılması, belirli bir kültüre mi ait yahut başka bir kültürden mi nakledildiğinin tespit edilmesi konusunda araştırmacılara yardımcı olur. Bu bulgulardan hareketle parça bütün münasebetinin ortaya çıkarılması konusunda uygulanabileceği öngörülmektedir.

1. BÖLÜM

İlgili Çalışmalar

Türkmenistan'da Efsane Çalışmaları

Türkmenistan'da folklor çalışmaları Çarlık Rusya'sının doğu kavimlerini tanıma amacıyla başlamıştır. Bu amaç doğrultusunda bazı üniversitelerde şarkiyat bölümleri kurulmuştur. şarkiyat araştırmacıları mevcut doğu halklarının yazılı ve sözlü eserleri üzerine çalışmalar yapmıştır. Özellikle Rus halk bilimcilerin, Türkmen folkloru üzerine yapılan ilk çalışmalarda A. N. Samoyloviç, V. V. Barthold, F. A. Bakulin, İ. N. Berezin, İ. A. Belyayev gibi araştırmacıların önemli katkıları bulunmaktadır. 1917 yılında Çarlık Rusya'sında Bolşevik ihtilalinin patlak vermesiyle doğu kavimlerini tanıma amaçlı başlayan folklor çalışmaları zamanla SSCB'nin siyasi ve sosyal alanda etkili olmak ve ihtilali yaymak için politik bir araç haline dönmüştür. 1920'li yıllardan sonra folklor materyallerini derleme çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Özellikle Türkmen Dili ve sözlü edebiyat ürünleri derleme ve inceleme

çalışmalarında görev alan Rus halk bilimciler: A. N. Samoyloviç, V. V. Barthold, F. A. Bakulin, İ. N. Berezin, A. A. Potseluyevski, Y. E. Berteles, L. İ. Klimoviç, M. A. Sakali gibi araştırmacılarıdır. Türkmen halk bilimcilerin ilklerinden olan M. Kösäyev, A. Govşudov, B. A. Garriyev, K. Berkeliyev, B. Ahunov, R. Nazarov, S. Annanurova, P. Kiçigulov, B. Mämmetyazov, N. Şükürov, Amanmırat Baymıradov gibi ilim adamlarına Rus halk bilimciler yol göstermiştir.

Türkmen folklor malzemeleri derleme ve neşir etme çalışmalarından sonra 1960'lı yıllarda inceleme çalışmaları mesafe katetmiştir. Bu çalışmalar Türkmençe ve Rusça olarak yayınlanmıştır.

Türkmen folkloru araştırma tarihi elbette ki yazmış olduğumuz kısa özetten ibaret değildir. Sadece bize Türkmen efsane çalışmalarıyla ilgili bilgi edinmemiz için bir yol gösterici hükmüdedir. Türkmenistan'daki efsane çalışmalarını siyasi ve toplumsal gelişmeleri göz önünde bulundurup üç bölümde incelememiz uygun olur.

1881- 1917 Yılları Arasında Yapılan Efsane Çalışmaları

1881 yılında Çarlık Rusya'sının Türkmenistan'ı işgali ile başlayıp 1917 Bolşevik ihtilalinin sona ermesiyle Çarlık Rusya'sı tarihteki yerini alır. Bundan sonra SSCB'nin kurulmasına kadar olan dönemde yapılan efsane çalışmalarına yer verilmiştir.

Türkmen efsaneleriyle ilgili ilk yayınlar 19. yy. son çeyreğinde yazılmıştır. Bu çalışmalar gazete ve dergilerde yayınlanmıştır. Türkmen efsaneleriyle ilgili yazılmış olan ilk makale M. Gate'nin "Step" dergisinin 4. ve 17. sayılarında "Teke Türkmenlerinden" derlenen efsanelerden ibarettir (Ergun, 1997, s.75).

24 Ocak 1908 yılında Rus Arkeoloji Cemiyeti Doğu Bölümü Oturum Protokolleri'nden A. N. Samoyloviç'in, *Legenda o Korkude i Geroglu* adlı bildirisinde Köroğlu ve Dede Korkut hakkında var olan bilgileri derler. Daha sonra bu kahramanların hikâyelerinin özetlerini verir. Bu hikayelere göre Köroğlu rüyasında Hz. Ali'yi görür. Hz. Ali, Köroğlu'ndan İslamiyet'i yaymasını ister. Bu sebeple tanrı, İran hükümdarı olan Arap Reyhan'dan başarıyı ve mutluluğu alıp Köroğlu'na verir. Samoyloviç, bildirisinde Köhneürgeç'te bulunduğu bir sırada Köroğlu'nun babasının isminin Kurdhal olduğunu, İranlı bir bahşidan Köroğlu'nun ölen bir kadının mezarında dünyaya geldiği rivayetini işittiğini söyler (Şahin, 2011, s.13-14). Bu metin 1909 yılında, *Zapiski Vostonoçnogo Otdeleniya İmperatorskogo Russkogo Arheologičeskogo Obşçestva*, adlı kitabın 4-5. sayfaları arasında neşredilmiştir (Berkeliyev, 1980, s.14-15).

1910 yılında A. N. Samoyloviç'in yayınlamış olduğu "*Tri Turkmenskie Skazki v Russkom Perevode*"adlı makalesinde sözlü Türkmen edebiyatında çabuk mesafe kat edilememesi ve bu konu ilgili bir birikimin olmamasına değinilir. Bu çalışmasında efsane ve masalları Rusça olarak vermektedir (Berkeliyev, 1980, s.14-15).

Samoyloviç, Hocalı Molla olarak bilinen Muratberdioğlu ile tanışır. Ondan Türkmen Edebiyat'ı ve Folkloruyla ilgili dokümanları tedarik eder. Hocalı Molla, Tekelerin savaş kitabı olarak bilinen Cenname, Oğuzname, Köroğlu, Dede Korkut, Şeceret-ül Terakkime adlı edebi eserleri tedarik edip Samoyloviç'e verir. Ayrıca Türkmen Edebiyat'ının önemli şairleri olan Azadi, Mahtumkulu, Kemine, Seyidi, Talibi, Miskinkılıç gibi yazarların eserlerinden topladıklarını Samoyloviç'e ulaştırır (Nuraliyev, 1971).

Hocalı Molla'nın Çarlık Rusya'sında doğu halklarıyla ilgili yapılan çalışmaları Zakaspiya Turma Gazeta da yayınlanır. Onun Zakaspiya Turma Gazeta'ya göndermiş olduğu yazılarının neredeyse tümü yayınlanır. Bu makalenin çoğu sözlü Türkmen edebiyatı ürünlerinden oluşmaktadır. Molla'nın yazılarında Türkmen şairlerinin biyografilerine ve onlarla ilgili olan efsanelere ayrıca yer verilmiştir. Hocalı Molla'nın sözlü Türkmen edebiyatına yönelmesinin sebebi, gazetenin editörü olan Belyayev'in bu alan da eserler verilmesini istemesidir. Ayrıca Zakaspiya Turma Gazeta 1914 yılında Türkmenistan da yayınlanmaya başlamıştır (Nuraliyev, 1971).

Samoyloviç, Türkmen Edebiyatının Dede Korkut'la başladığını ve Dede Korkut'un Abbasiler döneminde yaşadığını belirtir. Doksan beş yıl yaşadığını ve ayrıca Kayı boyundan üç devlete danışmanlık yaptığını söylemiştir. Dede Korkut'un Selçuklu Sultanı Melikşah döneminde yaşadığını öne sürmüştür (Nuraliyev, 1971).

Belyayev, 1915 yılında yazmış olduğu *Grammatika Turkmenskogo Yazıka*, adlı kitabını Rusça olarak yazmıştır. Türkmen Dili'nin kurallarını göstermek için efsanelerden ve sözlü geleneğin ürünü diğer türlerden olan masal ve fıkralardan örnekler vermiştir.

Protokolı Zasedaniy i Soobşeniya Çlenov Zakaspiskogo Krujka Lubiteley Arheologii i İstorii Vostoka, adlı eser tarih, arkeoloji ve folklor türünde yazılmış olan sekiz adet makaleyi içine almaktadır. Bu kitap 1915 yılında Rusça olarak yazılmıştır. 1915 yılında birinci cildi ve 1916 yılında ise ikinci cildi yayınlanmıştır. İkinci cildinde de tarihe, arkeolojiye ve folklorla yer verilir. Bahsedilen eserde sekiz adet makale mevcuttur.

Bahsi geçen kitabın birinci cildinde bulunan O. D. Mihailova'nın Ahal bölgesinin fethedilmesiyle ilgili yazmış olduğu Skazanie o Zavoevanii Tekintsami Ahala, makalesinde anlatılan efsane de:

Ahal bölgesi, Ogurli Han tarafından yönetilmektedir. Keymir Kör, Ahal bölgesi ile ilgili bilgi almak için tuz tüccarı kılığında casuslarını gönderir. Casuslar Ogurli Han'ın kızı olduğunu ve yakında düğünü olacağını söyler. Bunun üzerine Keymir Kör, askerlerini alarak kızı kaçıtır. Yurduna geri dönerken yoldaki bütün kuyuları kum ile kapattır. Kızının kaçırıldığı haberini alan Ogurli Han bu duruma çok sinirlenir, yanlarına su ve yiyecek almadan askerini toplayıp onların peşine düşer. Yolda rastladıkları bütün kuyuların kum ile dolu olduğunu görür. Tung Gelen adlı kuyuya geldiklerinde susuzluktan bitkin düşerler. Orda Keymir Kör ile savaşır ve savaşı kaybeder (Mihailova,1915, s.9-11).

Yine aynı ciltte İ. A. Belyayev'in *Turkmenskiy kolyadnya ptsni*, adlı makalesinde Ramazan ayında halk arasında söylenen ramazan şarkılarını anlatmaktadır. Makalede Müslümanların hangi ayda oruç tuttıkları, Ya Ramazan şarkılarının gruplar halinde söylenişi hakkında bilgi verilmektedir. Bu Ya Ramazan şarkıları Arap harfleriyle yazılmış olması açısından önemlidir.

Protokolı Zasedaniy i Soobşeniya Çlenov Zakaspiskogo Krujka Lubiteley Arheologii i İstorii Vostoka, adlı kitabın ikinci cildinde ise, Aliyev'in *İz Proşloy Jizni Turkmen*, adlı makalesinde Saransk Türkmenleri ve Hive Han'ı Muhammet Emin ile arasındaki savaşı anlatan efsaneye değinilmektedir (Aliyev, 1916).

Zimin'in *Kala-i-Dabus*, makalesinde Harezmsahlılardan Altuntaş Han'ın Dabus kalesini fethetmeye çalışması ve Ali Tegin'in kaleyi müdafaasının anlatıldığı efsaneye yer verilmiştir (Zimin, 1916).

Belyayev'in *Iz İstorii turkmen zakaspikoy obsati*, adlı birinci makalesinde Keymir Kör'ün göç etmek isteyen Türkmenlere verdiği tavsiyenin anlatıldığı efsanedir (Belyayev, 1916).

Belyayev'in *Iz İstorii turkmen zakaspikoy obsati*, adlı ikinci makalesinde geçen efsane de Keymir Kör'ü, Pers Hükümdarı Nadir Şah'ın misafir etmesi anlatılmaktadır. Nadir Şah, Keymir Kör'den halkının sayısını sorar. O da bir daha ki geldiğinde halkının ne kadar olduğunu söyleyeceğini belirtir. Nüfus sayımı için yapılan yöntem ve verilen ahlaki dersin anlatıldığı efsane değinilmiştir (Belyayev, 1916,s.3-6).

Belyayev'in *Iz İstorii turkmen zakaspikoy obsati*, adlı üçüncü makalesinde geçen efsane de İran Şah'ı Nadir Şah ve Türkmenlerin Hanı Ogurli Han'la birlikteyken ihtiyarlardan birine Türkmen boylarıyla ilgili soru yönelir. İhtiyar sorulara Türkmenleri överek cevap verir. Nadir Şah, Teke Türkmenleri ile ilgili sorduğu soruya kendisi aşağılayıcı ve küçük düşürücü cevap verir. Buna hiddetlenen Ogurli Han'ın Nadir Şah'la mücadelesini konu alan efsaneye yer verilmiştir (Belyayev, 1916, s.6-10).

Zimin'in *Iz Istorii turkmen zakaspikoy oblsati*, adlı makalesinde Timur'un oğlu ilgili anlatılan efsanelere değinmektedir. Timur'un oğlu Ömer Şeyh Emirzade'nin; Kaşgar, Fergana ve Mogolistan'a açtığı savaşı konu edinen efsanelere değinilmektedir.

Başka bir zaman diliminde Ömer Şeyh Emirzade Kaşgar'ı fethetmeye gitmesi ve karşılaştığı olayları konu alan efsanedir (Zimin, 1916, s.3-6).

1881-1917 yılları Türkmenistan'da efsane çalışmaları, derleme ve derlenen materyallerin yayımlanmasından müteşekkildir. Türkmenistan'a çeşitli amaçlar için gelen seyyahlar elde etmiş oldukları bilgileri Rusçaya tercüme edip Moskova ve değişik şehirler de ki gazete ve dergilerde yayımlar. Bu dönemde halktan derlenen efsane metinleri yazıya geçirilir. A. N. Samoyloviç Türkmenistan'a gelerek saha araştırması yapması, Hocalı Molla'nın ona yardımcı olması, Türkmen efsanelerinin derlenmesi ve ilk ilmi çalışmaların ortaya çıkması açısından önemlidir.

2.BÖLÜM

Efsane Nedir?

Efsane teriminin tanımı yapılmadan önce bu kelimenin kökenine yani etimolojisine değinmek gerekir. "Latince (legendus) kelimesinden gelen efsane (İngilizcede legend, Fransızcada légende, Almandada legende, İtalyancada leggenda, İspanyolcada leyenda) bu şekilde kullanılır" (Sakaoğlu, 2009, s.19).

Ayrıca Türkiye ve Türk dünyasında efsane kavramı şu şekilde verilmektedir:

Anadolu Türkleri arasında efsane, menkıbe, esâtir ve mitoloji terimleri yaygınlık kazanmıştır. Anadolu dışında yaşayan Türklerden Azerbaycan arasında esatir, mif, efsane; Türkmenlerde epsana, rovayat; Özbeklerde efsane, rivayet; Karakalpaklarda epsana, legenda, anız, anız, engime; Kazaklarda anız,anız-engime, epsane-hikâye; Başkurlarda rivayat, legenda; Kırım Tatarlarında efsane; Kazan Tatarlarında rivayat, legenda, ekiyet, beyt; Altay Türklerinde kuuçın, kep-kuuçın, mif-kuuçın, legenda-kuuçın; Hakaslarda kip-çoo, legenda, çoo-çaah, az da olsa nımah; Tuva Türklerinde tool-çurga çugaa,töögü çuğaa, genel olarak toolçurgu bolgaş töögü çugaalar; Şorlarda purungu çook, kep-çook, erbek; Karaçaylarda aytıv, tavruh; Uygurlarda rivayet, epsane; Yakutlarda kepsen, sehen, kepsel, bıırgı sehen; Doldanlarda çukçah ; Tofalarda uleger; Çuvaşlarda halap, mif, legenda, az da olsa yumah; Kırgızlarda ulamış, mif, ılap, comok vb. terimler efsane karşılığı olarak kullanılmaktadır (Ergun,1997, s.1-2).

3. BÖLÜM

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada yöntem olarak, nitel araştırma metodu içinde mevcut olan doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Doküman inceleme yöntemi, geçmişteki vakaların izlerini taşıyan yapıtlarla ilgili olarak yayınlanmış kitap ve dergi gibi bir takım yazılı materyallerin analiz edilmesinde kullanılan yöntemdir (Karasar, 2008, s. 13). Bu araştırmada, incelenmesi amaçlanan vaka ya da hadiselerle ilgili bilgi içeren yazıyla kayda alınmış dokümanların incelenmesi, araştırma alanının çeşitlendirilmesi, araştırmanın değişik açılardan ele alınmasına olanak sağlaması yönüyle, araştırmanın hedefi doğrultusunda nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman inceleme kullanılmıştır. Mahtumkulu efsanelerinde geçen motifler, motif tasnifi olarak ele alınmıştır. Bu efsaneler, Stith Thompson'un "Motif Index of Folk Literature" adlı motif kataloğundaki motifler göz önünde tutulup, mukayese yapılarak incelenmiştir. Motif tasnifi yapılan Mahtumkulu efsaneleri genel olarak bu katalogdaki motiflerle örtüşmektedir. Bu katalogla örtüşmeyen motifler ise motif türlerinin başına (T) harfi konularak Türk halk edebiyatına özgü motif olarak kataloga yerleştirilmiştir.

Evren ve Örneklem

Araştırmada verilerin elde edilmesi amacıyla Türkmenistan'ın meşhur şairi olan Mahtumkulu ile ilgili, Amanmırat Baymıradov'un "Mahtumkulu Hakında Rovayat ve Legendalar" adlı eserleri 1983 yılında yazılmıştır. Bahsi geçen eserde Mahtumkulu ile ilgili toplam 86 efsane bulunmaktadır. 1983 yılına kadar derlenen Mahtumkulu efsaneleri bu kitapta toplanmıştır. İsmi zikredilen eserlerden üzerinde çalışma yapmak için Mahtumkulu ile ilgili 85 efsane alınmıştır. Kaynakta geçen efsanelerin bir bölümü derlenmiş, bir bölümü Mehti Kösayev'in Mahtumkulu ile ilgili yazmış olduğu "Mahtumkulu Hakında Halk Rovayatlari" adlı eserden alınmış, geri kalan efsaneler ise gazate ve dergilerden toplanmıştır. Şairle ilgili bu efsanelerin motifleri tespit edildikten sonra Stith Thomson'ın "Motif Index of Folk Literature" adlı eserindeki motiflerle örtüşüp örtüşmediği incelenmiştir. Bu efsanelerde geçen motiflerin genel olarak Stith Thomson'ın eseriyle uyum gösterdiği gözlemlenmiştir. Mahtumkulu efsanelerinde bulunup, Thomson'ın eserinde bulunmayan motifler ise Türk motifini simgeleyen (T) harfi ile verilmiştir.

Üzerinde çalışma yapılan efsanelerde belirlenen motiflere ait metinler ise "Ekler" bölümünde Türkmençe ve Türkiye Türkçesine aktarımı ile verilmiştir.

Kapsam ve Sınırlılıklar

Bu çalışmada Mahtumkulu'nun sadece Türkmenistan'da üretilmiş efsaneleri üzerinde durulmuştur. Yazılı kaynaklardan hareketle Mahtumkulu efsaneleri tespit edilmiştir. Tezde bir adet Türkmençe kaynaktan yararlanılmıştır. Eser Amanmırat Baymıradov'un "Mahtumkulu Hakında Rovayat ve Legendalar" adlı kitabıdır. Bu eserden tez çalışması için toplam 85 adet efsane tespit edilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma kapsamında Türkmenistan üniversitelerinde ve kütüphanelerinde mevcut kitaplar, dergiler ve gazeteler taranmaya çalışılmıştır. Elde edilen bilgiler doğrultusunda Mahtumkulu etrafında teşekkül etmiş efsanelerin iki kaynak etrafında toplandığı tespit edilmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda verilere ulaşılmıştır. Toplanan veriler uzman görüşü alındıktan sonra nitel gözlem altındaki doküman inceleme yönteminden hareketle Stith Thomson'un "Motif Index of Folk Literature" adlı motif kataloğuyla incelenmiştir. Mahtumkulu efsanelerinde geçen motiflerle, Thompson'un kataloğundaki motiflerin uyumu araştırılmıştır. Araştırma sonucunda Mahtumkulu efsaneleri Türkiye Türkçesine aktarıldıktan sonra Thompson'un adı geçen kataloğundaki tasnif metoduyla çözümlenmiştir. Verilerden elde edilen çözümlenmelerden karşılaştırmalar yapılarak sonuçlara ulaşılmıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda değerler yorumlanmıştır.

Motif Index Of Folk Literature Adlı Kataloğun Tanıtımı

Doktora çalışmasında S. Thompson'ın altı cilt motif kataloğu kullanıldı. Bu kataloğun adı *Motif Index of Folk Literature*'dir. Bu katalog 1932 – 36 yılları arasında yayınlanmıştır. Günümüze kadar bir çok defa baskıları yapılmıştır. Thompson'ın eserinin (1955) yılındaki baskısı göz önünde bulundurulduğunda motifler 23 ana başlık altında toplanmıştır. Bahsi geçen eserde motifler birinci olarak konularına göre sınıflara ayrılıp tasnifi yapılmıştır. Buna göre:

- A. Mitolojik Motifler,
- B. Hayvanlar,
- C. Yasaklar,

- D. Sihirler,
E. Ölümler,
F. Olağanüstülükler,
G. Devler,
H. İmtihanlar,
J. Akıllılar ve Aptallar,
K. Aldatmalar,
L. Kaderin Ters Dönmesi,
M. Geleceğin Tayini,
N. Şans ve Talih,
P.Cemiyet,
Q. Mükâfatlar ve Cezalar,
R. Esirler ve Kaçaklar,
S.Anormal Zulümler,
T. Cinsiyet,
U. Hayatın Tabiatı,
V. Din,
W. Karakterin Özellikleri,
X. Mizah,
Z. Çeşitli motif gruplarını içine alır (Thompson, 1955, s.29-35).

Thompson'un 6 ciltlik kataloğunda ciltlere göre motif dağılımı şöyledir:

Birinci cilt: A. Mitolojik Motifler, B. Hayvanlar, C. Yasaklar;

İkinci cilt: D. Sihir, E. Ölüm;

Üçüncü cilt: F. Olağanüstülükler, G. Dev, H. İmtihanlar;

Dördüncü cilt: J. Akıllılar ve Aptallar, K. Aldatmalar;

Beşinci cilt: L. Kaderin Ters Dönmesi, M. Geleceğin Tayini, N. Şans ve Talih, P.Cemiyet, Q. Mükâfatlar ve Cezalar, R. Esirler ve Kaçaklar, S. Anormal Zulümler, T. Cinsiyet, U. Hayatın Tabiatı, V. Din, W. Karakterin Özellikleri, X. Mizah, Z. Çeşitli Motif Grupları; başlıkları altında tespit edilen motifleri içine alır. Stith Thomson eserinin ilk beş cildinde motifler sistematik olarak alfabetik sıraya göre yerleştirilmiştir.

Altıncı cilt: Alfabetik sıraya göre motiflerin indeksi verilmiştir.

Sözü edilen katalogda motifler 23 başlık altında sınıflara ayrılmaktadır. Buna göre her başlık kendi içinde alt bölümlere ayrılmıştır. Bu alt bölümler kendi bölümlerinin yanlarına motif türünü simgeleyen harf ve numara sırasıyla sistematik olarak belirtilmiştir. Örnek olarak aşağıdaki şu tasnifi gösterebiliriz:

P. Cemiyet

P200-229: Aile

P251. Erkek kardeşler

P251.5. İki erkek kardeş

P251. 6.1. Üç erkek kardeş

P251. 6.3. Altı veya yedi kardeş

P252. 2. Üç kız kardeş

P252. 3. Yedi kız kardeş (Alay, 2005, s.104).

Stith Thomson'ın eserinde bazen motif numaralarının atlandığına şahit olunur. Bunun sebebi de eserini yazdığı dönemde belirlenmemiş, gelecekte tespit edilebilecek yeni motiflerin esere uyarlamasına olanak sağlamayı amaçlamıştır.

Motif Index Of Folk Literature Adlı Katoloğun Uygulaması

Bu bölümde, Mahtumkulu'nun efsaneleri üzerine motif tespitinin nasıl yapıldığının gösterilmesi ana hedeflerdendir. Bunun yapılabilmesi için motifin ne olduğunun bilinmesi ve Şairin efsanelerindeki motiflerin tespit edilmesi gerekiyordu. Motiflerin tasnifleri ve sınıflandırılmasıyla ilgili Türkiye'deki ilk ve önemli çalışmalardan birini yapan Saim Sakaoğlu'dur. Onun bu alanda yapmış olduğu çalışmasından faydalanarak motif kavramı hakkında bilgi edinilmiştir. Motif kavramıyla ilgili tanımlar şu şekilde sıralanmaktadır:

Max Lüthi'ye göre motif, “ hikâye etmenin en küçük unsurudur.”

Vesselovski'ye göre motif, “ hikâyenin parçalanmayan en küçük parçasıdır.”

Stith Thompson'a göre ise motif, “ masalın gelenekte ısrar edici güce sahip en küçük unsurudur. Motiflerin çoğu üç grupta toplanabilir :

1. Masalların aktörleri, tanrılar, alışılmamış hayvanlar, harikulade yaratıkları, cadılar, devler, periler, insanlar, küçük masum çocuklar, zalim üvey analar... vs. gibi.

2. Hareketlerin arasındaki bazı konular: Sihirli objeler, alışılmamış âdetler, acayip inanışlar gibi.

3. Bir tek olaydan ibaret olan ve motiflerin büyük çoğunluğunu içine alan motif grubu (Atanur, 2002,s.127).

Motif tasnifine başlamadan önce Mahtumkulu efsane metinleri Türkmenceden Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Daha sonra Şairle ilgili efsane metinleride mevcut olan motiflerin tespiti yapıldı. Tepit edilen bu motiflerle Motif Index of Folk Literature'deki motifler karşılaştırıldı. Bunun neticesinde Mahtumkulu efsane metinlerinde mevcut olan motiflerle adı geçen katalogda yer alan motiflerin büyük oranda uyumlu olduğu tespit edildi. Motif Index of Folk Literature uyum göstermeyen motifler ise başlarına (T) getirip, Türk Halk Edebiyatı mahsullerine özgü motif anlamında katalogdaki uygun bölümlere yerleştirilmiştir. (T) ile belirtilen motifler daha önce bu alanda yapılan çalışmalarla örtüşmesi için mümkün olduğunca aynı numaralar verilmeye çalışılmıştır. Mahtumkulu efsanelerinde tespit edilen motifler, Motif Index'teki 23 başlık göz önünde bulundurularak tasnif edilmiştir.

Efsanede geçen formelleri tasnif ederken Motif Index'teki üst başlıklar aynı şekilde verilmiş alt başlıklarda ise Saim Sakaoğlu'nun tasnifinden de faydalanılmıştır.

4. BÖLÜM

Mahtumkulu etrafında teşekkül etmiş efsaneler üzerine neşredilmiş Amanmırat Baymıradov'un “Mahtumkulu Hakında Rovayatlar ve Legendalar” adlı eserinden üzerinde motif incelemesi yapılmak için toplam 85 adet efsane alınmıştır. Bahsi geçen kaynakta Mahtumkulu ile ilgili toplam 86 efsane mevcuttur. Bunlardan bir tanesi efsane özelliği göstermediği için çalışmaya dahil edilmemiştir. Baymuradov'un eserinden alınan 85 efsane metni Motif incelemesine tabi tutulmuştur.

**Mahtumkulu Efsanelerinde Motif Index Of Folk Literature Adlı Katoloğa Göre
Tespit Edilen Bulgular**

Adı Garrı Molla Olsun

J610. Tedbir

Mahtumkulu Yonaçı'yı evlat edinen aile, onu kendilerinden biri olması için ağabeylerinin kızıyla evlendirir.

J1010. Çalışkanlığın önemi

Mahtumkulu Yonaçı, çalışkanlığı ve iffetiyle insanlar arasında sevilir.

L123. Yoksul kahraman

Mahtumkulu Yonaçı, fakir bir insandır.

L140. Kötü talih iyiye gider

Mahtumkulu Yonaçı, Gışıkların arasına gelince hayatı değişmeye başlar .

N134. Şansın değişmesi şahısların tesiriyledir

Mahtumkulu Yonaçı, Gışık boyundan bir ailenin yanında kalır. Daha sonra bu aile onu evlat edinir.

N200. Talihin iyi hediyeleri

Evlatlığı olduğu aile, onu ağabeyinin kızı ile evlendirir.

N203. Şanslı insan

Mahtumkulu Yonaçı, Gışık boyundan bir ailenin yanında kalır. Ev sahibi de onu evlat edinir.

N820. Yardım eden insanlar

Mahtumkulu Yonaçı'yı Gışık boyundan bir aile evlat edinir.

P10. Kral (Han)

Ataniyaz Kadir Han'ın yanına Mahtumkulu Yonaçı gelir.

P12. Kralın karakteri

Ataniyaz Kadir Han, Mahtumkulu Yonaçı'yı başından salmak için Gışıkların yanına gönderir.

P411. Çiftçi

Mahtumkulu Yonaçı, Ataniyaz Kadir Han'a çiftçiye ihtiyaçları olup olmadığını sorar.

P453. Ayakkabıcılık

Mahtumkulu Yonaçı boş zamanlarında ayakkabı imal eder.

P460. Diğer işler ve meslekler.**(T)P460.1. Kuyumcu**

Mahtumkulu Yonaçı, evlendikten sonra gümüş yüzük ve mücevher imal eder.

(T)P460.2. Yularcı

Mahtumkulu Yonaçı, evlendikten sonra atlara yular yapmaya başlar.

P600. Adet, gelenekler

Yeni doğan çocuğa isim verilir.

T100. Evlilik

Mahtumkulu Yonaçı'yı evlatlık edinen kimseler onu ağabeylerinin kızıyla evlendirir.

T121. Eşit olmayan evlilikler

Mahtumkulu Yonaçı'yı evlat edinen aile ağabeyinin kızıyla evlendirir.

T131. Evlenme Şartları

Mahtumkulu Yonaçı onu evlat edinen ailenin seçtiği bir kızla evlenmek zorundadır.

T596. Çocuğa ad verme

Mahtumkulu Yonaçı'nın orta yaştan sonra doğan çocuğuna Garrımolla adı verilir.

W10. Müşfik

Mahtumkulu Yonaçı'nın ahlaklı ve iffetli olması herkes tarafından sevilmesini sağlar.

W28. Fedakârlık

Mahtumkulu Yonaçı, evlendikten sonra ailesini geçindirmek için değişik işler yapmaya başlar.

W31. İtaat

Mahtumkulu Yonaçı, doğan ilk çocuğunun adının Garrımolla olmasına razı olur.

W35. Doğruluk

Mahtumkulu Yonaçı hiçbir vakit doğruluğundan ve dürüstlüğünden vaz geçmez.

Z10.1. Başlangıç formülleri

Sade giriş formeli

Mahtumkulu Yonaçı; Gerkez iline Ataniyaz Kadir'in hanlık sürdüğü zamanda, dağ tarafından gelir.

Z10.3. Bağlayış / Geçiş Formelleri

Benzer durumda kullanılan tasvirler

Tasvirler – Erkek tasviri

Yonaçı çok âhlaklı ve iffetli bir insandır, kızlara bakmaz sadece kendi işini yapar.

Z64. Atasözü

(T)Z64.1. Deyimler

Mahtumkulu Yonaçı yaşlandığında bir oğlu dünyaya gelince sevinçten etekleri zil çalmış.

Yer Formeli

Mekân: Gerkez, dağ.

Adı Garrı Molla Bolsun, efsanesinde Motif Index of Folk Literature'deki 23 başlık altında toplanan efsane türlerinden sadece 7 efsane türüne rastlanmıştır. Buna göre dağılımları şöyledir: J 2, L 2, N 4, P 7, T 4, W 4, Z 4.

Mahtumkulu Efsanelerinde Elde Edilen Buguların Yorumlanması

Tablo 4.1. Mahtumkulu efsanelerinde tespit edilen motiflerin sınıflara göre dağılımı ve toplam sayısı.

Motif Idex of Folk Literature göre Motif Türleri	Motif sayısı	Frekans	Toplam motif sayısı %	Toplam Frekans %
Mitolojik Motifler	0	0	0.00%	0.00%
Hayvanlar	2	2	0.53%	0.10%

Yasaklar	7	13	1.84%	0.68%
Sihirler	6	8	1.58%	0.42%
Ölümler	0	0	0.00%	0.00%
Olağanüstülükler	27	40	7.11%	2.10%
Devler	0	0	0.00%	0.00%
İmtihanlar	37	124	9.74%	6.51%
Akıllılar ve Aptallar	27	115	7.11%	6.03%
Aldatmalar	16	57	4.21%	2.99%
Kaderin Ters Dönmesi	13	71	3.42%	3.73%
Geleceğin Tatini	8	48	2.11%	2.52%
Şans ve Talih	19	154	5.00%	8.08%
Cemiyet	70	480	18.42%	25.18%
Mükâfatlar ve Cezalar	29	61	7.63%	3.20%
Esirler ve Kaçaklar	14	75	3.68%	3.93%
Anormal zulümler	5	9	1.32%	0.47%
Cinsiyet	24	57	6.32%	2.99%
Hayatın Tabiatı	3	23	0.79%	1.21%
Din	18	39	4.74%	2.05%
Karakterin Özellikleri	24	278	6.32%	14.59%
Mizah	0	0	0.00%	0.00%
Çeşitli motif gruplarını içine alır	31	252	8.16%	13.22%
Toplam	380	1906		

A. Mitolojik Motifler: Mahtumkulu efsanelerinde mitolojik motif sınıfına rastlanmamıştır. Bu durum Mahtumkulu efsanelerinin mitik kökenli olmadığını göstermektedir. Efsanelerin

mitik kökenli olmaması yakın döneme ait olması ve inançlarla ilgilidir. Efsanelerde rastlanılan İslamiyete ait motifler bu durumu bize izah etmektedir.

B. Hayvanlar: Mahtumkulu efsanelerinde hayvanlar motifine nadiren rastlanılmıştır. Efsanelerde hayvan motiflerinin az olmasının sebebi; aynı mitolojik motiflerde olduğu gibi menşei itibariyle mitlere dayanmaktadır. Örneğin “Anka kuşu” efsanelerde motif türü olarak sık rastlanan bir tür değildir. Efsanelerde bu motif türünün genel toplama oranı % 0.10’dur. Efsanelerde geçen bu motif türü Motif Index of Folk Literature’le uyumludur. Motiflerden bir tanesine bu katalogda rastlanmamıştır.

C. Yasaklar: Efsanelerde bahsi geçen gurubun motiflerine az rastlanılmasının sebebi; Mahtumkulu efsanelerinin tarihin yakın bir dönemine ait olması ve cemiyet içinde karşılaşılabilecek durumları işlemeden kaynaklanmaktadır. Normalde “yasak” yani “tabu” motiflerinin kaynağı mitik kökenli olup eski dönemi içine almaktadır. Eski dönemlerde yasaklar bozulduğu zaman kişilere cezai müeyyide uygulanmaktadır. Bir toteme zarar verildiğinde şahıs cezalandırılmaktadır. Yasakların ortaya çıktığı zamanlar genellikle arkaik dönemlerdir. Bu sebepten bu motif türünün efsanelerde genel toplama oranı % 0.68’dir. Bu efsane türü Motif Index Of Folk Literature uyum sağladığı gözlemlenmiştir. Fakat tespit edilen bir motif türü adı geçen eserde bulunamamıştır.

D. Sihir: Efsanelerde bu motif türüne az rastlanılmaktadır. Bu motif türünün az olması efsanelerin yakın bir zamanı içine almasından kaynaklanmaktadır. Masallarda ve motif olarak sihir motifinin fazla olduğu efsane türlerinde amaç; mitoloji de altın çağı olarak bilinen bir döneme atıfta bulunmaktır. “İlkel toplumlar bu döneme ulaşmak için mitleri öğrenerek; tanrıların, ataların ve kahramanların zamanında yapmış olduğu şeyleri yinelemiş olurlar. Bunu yapmaktaki amaç; o altın çağa dönmekte ve dünya yinelenmektedir. Bu altın çağın sırlarına insan ancak sihirlerle vakıf olacaktır. Bu amaçla bilinmeyene ve altın çağa ulaşmak isteyen kişiler, sihirle kaynağına sahip oldukları güçleri kullanarak, bu güçlerle güzele veya çirkine hizmet ederler”(Atanur, 2004, s.256-257). Bu gizemlerin sırrına herkes vakıf değildir. Bunlar hususi merasimle yerine getirilir. Bahsi geçen motif türünün efsanelerde genel toplama oranı % 0.42’dir. Efsanelerde geçen bu tür motifler Motif Index Of Folk Literature ile pek uyumlu değildir. Tespit edilen motiflerin dört tanesi adı geçen eserde yer almamaktadır.

E. Ölümler: Efsanelerde bu motif türüne rastlanmamıştır. Bunun sebebi; seçilen efsane türüyle ilgili olup, bu tür motiflerin kaynağı mitolojiye dayanmaktadır.

F. Olağanüstülükler: Bu motif türü efsanelerde çok sık rastlanan motif türü olmamakla birlikte genel motif toplamına oranı % 2.10' dur. Bu motif türünün kaynağı masal dönemine ait olup kaynağı mitik kökenlidir. Genel itibari ile Motif Index'le uyumlu olup katologda yer verilmeyen bir motif türüne rastlanmıştır.

G. Devler|: Efsanelerde bu motif türüne rastlanmamıştır. Bu motif türü daha çok masal dönemine ait olup bu türler de mitik kökenlidir.

H. İmtihanlar: Üzerinde durulan konuyla ilgili motifler tetkik edildiğinde efsaneler yakın dönem de ortaya çıksalar da kaynağı itibariyle arkaik döneme ait oldukları anlaşılmaktadır. Gündelik hayatta karşılaşılabileceğimiz motiflerin yanında inanç temelli İslamiyetle ilgili motiflere de rastlanılmaktadır. Yani mitik döneme ait oldukları ortaya çıkmaktadır. Efsanelerde bu motifin diğer motiflere oranı % 7'dir. Bu yüzden efsanelerde diğer motiflere göre sıkça rastlanmaktadır. Bu motif türü Motif Index of Folk Literature genel olarak uyum göstermekle birlikte, bu katologda bulunmayan yedi adet motif türüne rastlanmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç

Türkmen halk anlatı geleneğinin türleri içinde önemli yere sahip olan efsaneler, asırlar boyunca Türkmen halkının hikaye ihtiyacını gideren sözlü edebiyat türlerinden bir tanesidir. Şiir, atasözü, deyim gibi türleri yapısında barındırması yönüyle Türkmen Halk Edebiyatı açısından önemlidir. Ayrıca Türkmen kültür zenginliğinin muhafazası yönünden de önemli olan efsaneler bu alanda yapılacak çalışmalar, kültür mirasının korunup nesilden nesile aktarılması için yardımcı olacaktır. “Mahtumkulu Efsanelerinin Motif İncelemesi” adlı doktora çalışmamız bu amaca hizmet etmesi için efsaneler üzerine yapılmıştır. Yapılan bu çalışma neticesinde aşağıdaki verilere ulaşılmıştır. Buna göre:

1. Mahtumkulu efsanelerinde toplam **380** farklı motif tespit edilmiştir. **380** motif, seksen beş efsanede **1906** defa geçmektedir. Bu sonuca göre Mahtumkulu efsanelerinin motif yönünden zengin olduklarını göstermektedir.

2. Bu sonuçlara göre, en fazla rastlanan motif sınıfı “**P** Cemiyettir” tir. Bu sınıftan toplam **70** farklı motif tespit edilmiştir. Bu **70** motif, seksen beş efsane içinde **480** defa geçmektedir. “**P** Cemiyet ” motiflerinin sayı bakımından ilk sırada olması, seçilen efsane tür özelliğinden kaynaklanmakla birlikte toplum yaşamına ait olması, incelenen efsanelerin

menşeyini göstermesi yönüyle önemlidir. Bu durum efsanelerin önce gündelik yaşam, din (İslamiyet), masal, tarihi dönemlerde meydana geldiğini göstermesi açısından önemlidir.

3. İncelenen efsanelerde hiç rastlanılmayan “ A Mitolojik motifler ”, “ E Ölüm”, “ G Devler ”, “ X Mizah ” motif sınıflarıdır. Bu motif sınıflarının olmaması da seçilen efsane tür özellikleriyle alakalıdır. Mahtumkulu efsaneleri yakın tarihlerde gerçekleşen efsane türleridir. Bu sebepten yukarıda bahsedilen motif türleri daha çok mitolojik ve arkaik döneme ait efsanelerde görülen motif sınıflarıdır. Efsanelerde mitolojiye yönelik motiflerin hiç olmasının sebeplerden bazıları da; a) Yerleşik hayata geçilmiş olması b)İslamiyeti kabul etmeleri gibi etkenlerdir.

4. Efsanelerin özelliklerinden biri de tarihî veya dinî bir şahsiyet etrafında teşekkül edebilmeleridir. Tetkik edilen efsanelerde en fazla rastlanan diğer motif sınıfları “ H İmtihanlar”, “ Q Mükafatlar ve Cezalar”, “J Akıllılar ve Aptallar”, “ W Karakterin Özellikleri” dir. Bu sonuçta tarihî şahsiyetlerle ilgili efsanelerle örtüşmektedir. Bundan dolayı bu tür efsanelerde şahıslar gerçek karakterinden farklı bir fitrata bürünür. Bu da bize tarihî şahıslarla ilgili efsanelerin şahısların gerçek kişiliklerinden ziyade hayalî kişiliklerini ön plana çıkartır. Efsane kahramanı; akıllı, adaleti gözetme, halkın çıkarlarını şahısların çıkarından üstün tutma özellikleri yönünden sıradan insanlardan ayrılır.

5. İncelenen efsanelerin 66’sında hayalî ve olağanüstü motiflere rastlanılmamıştır. Gerçekte efsanelerin hepsinde hayalî özellikler vardır. Fakat 19 efsanede hayalî ve sıradışı motifler bulunmuştur. Bu da efsane kaynaklarının mitolojik ve arkaik unsurlar içerdiğini ortaya koymaktadır. Bunların kaynakları mitik kökenlidir.

6. Mahtumkulu efsanelerinde yer alan dinî unsurlarla ilgili motiflerin tamamı İslamiyetle ilgilidir. Bundan da anlaşılıyor ki bu efsanelerin yakın tarihte üretildiklerini ortaya koymaktadır.

7. Mahtumkulu efsane motiflerinin kökenleri incelendiğinde daha çok gündelik yaşama ve dine dayanmaktadır. Mahtumkulu efsaneleri belirli bir tarihî şahsiyeti anlattığı için yereldir. Günlük ve yaşanılabilir gerçeklikte kurgulandığı için milli ve mahalli kültürle bezenmiştir. Katman oluşturulduğunda gündelik yaşamla ilgili tespit edilen motifler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ayrıca bazı efsanelerde taşınabilir motifler bulunmaktadır.

8. Geçmişte zuhur eden efsaneler, geçmişi günümüze taşıdığı gibi günümüz de zuhur edecek efsaneler de günümüzü geleceğe taşıyacaktır. Mahtumkulu efsanelerindeki gündelik yaşamla ilgili motifler buradan neşet bulmaktadır.

9. Mahtumkulu efsanelerinin 21 tanesinde değinilen hadiseler gerçek olay kurgularıyla örtüşmektedir. Türkmen folklorcular bu anlatı türlerini rivayet sınıfına dahil etmektedirler. Bunlar efsanenin tüm özelliklerini taşımaktadır. Hatırımızdan çıkarılmamalıdır ki gerçek olay kurguları ile yapılmış olması, bunların gerçekten olduğu anlamına gelmez.

10. Mahtumkulu efsanelerinde ak, kara, kızıl, mavi, yeşil, sarı, kırmızı gibi renk formelleriyle 3, 4, 5, 7, 9, 40, diğer formülistik sayı formellerine rastlanmıştır. Bu efsane metinlerinin bazılarında ise sade giriş formelleri, bağlayış /geçiş formelleri, olayın geçtiği yeri veya kahramanı değiştirmek için kullanılan formellere, uzun zamanı kısaca ifade etmek için kullanılan formellere ve atasözü, deyimlere rastlanmıştır.

11. Motif Index of Folk Literature adlı katologladaki motiflerle, Mahtumkulu efsane metinlerinde geçen motifler mukayese edilmiştir. Bunun neticesinde efsanelerde geçen motiflerle bahsi geçen katologun uyum sağladığı gözlemlenmiştir. Bu da Mahtumkulu efsanelerinde geçen motiflerin Motif Index of Folk Literature ile uyumlu olması ortaya konulan bu çalışmanın bir halk edebiyatı çalışması kategorisine girdiğini ve bu alanı yetkinlikle temsil ettiğini göstermektedir.

Öneriler

1. Mahtumkulu efsaneleri, sözlü anlatı geleğinin yaşatılması ve kökleşmesini sağladığı gibi işlevselliğini artırıcı özelliğe sahiptir. Bu yönüyle de bizim çalışmamız yeni çalışmalara kapı aralayacaktır.

2. Türkmen folklorcuları, efsane(legenda) ve rivayeti farklı türler olduklarını kabul etmektedirler. Fakat tanımlamalarında problemler bulunmaktadır. Bu da kavram karmaşasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca gerçek hayatta olabilecek hadise vakaları rivayet, yaşanılması mümkün olmayan olayları anlatan sözlü edebiyat türlerini legenda olarak kabul etmişlerdir. Legenda ve rivayetle ilgili kuram olarak ayırma gidilmesine rağmen metinlerde örnekler verilirken, araştırmacılar farklı isimler kullanmışlardır. Bu kavram karmaşasına son verilerek belirli bir tanım üzerinde birliktelik sağlanmalıdır.

3. Türkmenistan'daki efsanelerin tip ve motif tasniflerinin yapılması için, Mahtumkulu efsaneleri üzerine motif inceleme çalışmasının yanında benzeri çalışmalara ihtiyaç vardır. Çünkü bu ve benzeri çalışma yapabilmek için efsanelerin mahalli özelliğinden faydalanmak gerekmektedir. Yapılan çalışmaların sayısının artırılması ile Türkmenistan'ın motif ve tip katoloğu oluşturulacaktır.

Yayın Listesi

1. Gökçegözoğlu, A., & Serbes, M. (2015) “Episode Examination of the Turkmen Saga of Varka-Gülşa” *International Journal of Social Sciences & Educational Studies*, Erbil: By Ishik University, Vol 2(2), p.24-33.
2. Serbes, M.(2016) Erzurum in the Turkmen Version of Koroglu Legend, *International Journal Of Social Sciences & Educational Studies*, Erbil: By Ishik University, Vol 2(3), p.27-36.
3. Serbes, M., & Gökçegözoğlu, A. (2016) Motif Analysis on Avicenna’s Legends That Have Been Detected in Turkmenistan Area, *Journal in Humanities*, Tbilis: By International Black Sea University, Vol 2(5), p.45-62.